

Autoreferat pracy doktorskiej pt.

Kulturowe i dyskursywne cechy przysłów języka hausa w perspektywie porównawczej

Praca „Kulturowe i dyskursywne cechy przysłów języka hausa w perspektywie porównawczej” dotyczy przysłów, zwrotów przysłowiowych i innych rodzajów utartych powiedzeń określanych w języku hausa wspólnym terminem *karɪn m̀agaǹa* (używany dalej wymiennie z terminem *przysłowie/a*). Hausa jest trzecim (po arabskim i suahili) najczęściej używanym językiem w Afryce. Jako językiem pierwszym (ang. *mother tongue*, L₁) posługuje się nim ok. 47.7 mln osób identyfikujących się z reguły jako *Hàusàwà* ‘HausańcZYcy’ lub *Filànì* ‘Fulanie’. Niekiedy jest to język pierwszy osób należących do mniejszych grup etnicznych, które częściowo lub całkowicie utraciły swój język rodzimy. Są to mieszkańcy północnej Nigerii oraz graniczących z nią regionów Republiki Nigru – terenów znanych jako *ƙasaɗ Hausa* ‘kraj Hausa’ (ang. *Hausaland*), a także osoby żyjące w diasporach w regionie Afryki Zachodniej, m.in. w Ghanie, Beninie, Togo, Burkina Faso, Czadzie, Kamerunie, na Wybrzeżu Kości Słoniowej, ale także w innych częściach kontynentu. Język i kultura Hausa odnajdywane są zatem zarówno na obszarach anglofońskich, jak i frankofońskich. Wywarło to wpływ na częściowe zróżnicowanie zasobu leksykalnego języka hausa, w odniesieniu do zapożyczeń z tych języków. Jedną z najliczniejszych diaspor Hausa jest w Sudanie, gdzie z kolei obserwowalna jest silna interferencja między językiem hausa a lokalną odmianą arabskiego (*code mixing*, *code switching*, modyfikacje gramatyczne). Ludność posługująca się językiem hausa ma swoje skupiska także w wielu największych ośrodkach miejskich poza Afryką, m.in. w Arabii Saudyjskiej.

Hausa jest drugim po suahili najlepiej zbadanym językiem Afryki Subsaharyjskiej. Sięgająca swoją historią końca XIX w. tradycja badań paremiograficznych na materiale języka hausa zapoczątkowana została przez niemieckiego misjonarza Jamesa Fredericka Schöna, który w 1885 r. opublikował pracę pt. *Magana Hausa. Native literature, Proverbs, Tales, Fables and Historical Fragments in the Hausa Language*. Motywem do zbierania przysłów na najwcześniejszym etapie badań naukowych nad hausa było spisanie tekstów stanowiących próbki tego języka, które objęły głównie utwory należące do oratory, istniejące wcześniej jedynie w przekazie ustnym. Paremiologia hausa rozwijana była przez europejskich badaczy, którzy opublikowali liczne zbiory przysłów hausa zawierające omówienie ich znaczeń i próby przekładu. Wśród paremiologów zajmujących się hausa dominuje podejście

tradycjonalistyczne, skupiające się na analizie wewnątrzjęzykowej, ignorującej porównania międzyjęzykowe i międzykulturowe. Paremiografia i paremiologia hausa ma zatem ugruntowaną tradycję badawczą, jednakże w niewielkim stopniu wykracza ona poza dorobek dokumentacyjny. Zauważalny jest brak pogłębionych analiz i odniesień do wyników badań nad podobnymi wyrażeniami z innych języków afrykańskich (zamiast tego badacze sięgają głównie do dokonań paremiologii europejskiej – anglojęzycznej lub rzadziej – francuskojęzycznej). Zasoby dotyczące gatunku *karin màganà* są bogate i obejmują zarówno monojęzykowe zbiory po hausa, jak i leksykony zawierające przekłady przysłów na języki europejskie (angielski, francuski, niemiecki). Obszerna jest też literatura omawiająca zawartość tych zasobów. Wyzwaniem dla badaczy jest dokonanie ich analizy uwzględniającej treści kulturowe, ale dającej przy tym pole do porównań międzyjęzykowych i międzykulturowych.

Mój projekt doktorski obejmował zebranie informacji na temat cech kulturowych przysłów hausa i ich stosowania w wybranych typach wypowiedzi. Zgromadziłem liczne przykłady zaczerpnięte z różnych źródeł: (a) zbiorów paremii skomponowanych przez badaczy rodzimych oraz europejskich; (b) słowników hausa-angielskich, które zawierają w opisach haseł liczne przysłowia wraz z ich objaśnieniem; (c) tekstów reprezentujących główne typy dyskursu: literackich; prasowych; artykułów naukowych oraz języka mówionego (w odwołaniu do dialogów filmowych i zamieszczonych w podręcznikach do nauki języka hausa).

We wstępie do pracy zawarłem podstawowe informacje o języku i literaturze hausa, które w przypadku tego języka – odległego geograficznie i kulturowo – służą wprowadzeniu polskiego czytelnika do tematyki badań oraz nakreśleniu istotnego dla nich tła językowo-literackiego. We wstępie przedstawiłem również cel, zakres i układ pracy. Opis metodologii zastosowanych w analizach przysłów uwzględniał cechy strukturalne i znaczenie przysłów, a także ich treści kulturowe. Na tym poziomie analizy odwołałem się do metodologicznych podstaw językowego obrazu świata (JOS) i obrazowania (konceptualizacji pojęć). W warstwie tekstowej badania dotyczyły zróżnicowania funkcji komunikacyjnej przysłów w różnych gatunkach dyskursu. We wszystkich ujęciach metodologicznych badania nastawione były na identyfikację specyficznych cech, charakteryzujących przysłowia hausa i sposób posługiwania się nimi, które są (lub mogą być) barierą komunikacyjną w kontaktach z użytkownikami innych języków i przedstawicielami innych kultur. Ich centralną kwestię stanowił dystans kulturowy rozumiany jako odmienności i podobieństwa w sposobie kodowania treści kulturowych za pomocą przysłów w kontraście do metod obrazowania

znanych z języka polskiego i zrozumiałych z perspektywy szeroko pojętej kultury europejskiej. Projekt doktorski dotyczył języka hausa, a badania były prowadzone na materiale tylko tego języka, niemal wyłącznie z odniesieniem do tekstów, które powstały w Nigerii. Nie prowadziłem badań na materiale przysłów polskich ani innych języków, a wiedzę na ich temat zaczerpnąłem z dostępnych prac, poruszających szczegółowe zagadnienia w obrębie paremiologii. Przysłowia hausa, wybrane z dostępnych źródeł, w szczególności zbiorów skompilowanych przez rodzimych badaczy, zestawione zostały z przysłowiami polskimi i/lub angielskimi z odniesieniem do zawartych w nich treści i metafor, a także stylu. Przyjęto perspektywę mówiącą, że porównywanie przysłów, stanowiących dorobek językowy różnych kultur, jest w istocie porównywaniem wartości i norm kulturowych. Badania cząstkowe prowadzone w ramach projektu doktorskiego i ich wyniki zostały przedstawione w poszczególnych rozdziałach.

W rozdziale pierwszym, poświęconym charakterystyce przysłów hausa (*karìn màganà*) na tle przysłów w innych językach świata, omówione zostało pochodzenie paremii oraz kwestia ich definicji (sekcja 1.1). Ponadto zaprezentowano obszerną charakterystykę gatunku (sekcja 1.2), obejmującą wszystkie aspekty przysłów hausa, począwszy od ich struktury gramatyczno-syntaktycznej, poprzez leksykę i semantykę, kończąc na omówieniu ich wymiaru kulturowo-społecznego. Omówienie stanu badań nad przysłowiami Afryki Subsaharyjskiej pojawiło się w sekcji 1.3. Rozdział pierwszy dysertacji zawiera także przegląd źródeł wykorzystanych przy jej pisaniu oraz podsumowanie aktualnego stanu badań nad przysłowiami hausa (sekcja 1.4).

Rozdział drugi poświęcony został kulturowym aspektom przysłów hausa. Zaprezentowane zostały dwa studia przypadku poprzedzone krótkimi wprowadzeniami teoretycznymi: (1) zastosowanie teorii słów kluczy kultury do badania dystansu kulturowego na materiale przysłów (sekcja 2.1); (2) teoria metafory pojęciowej jako narzędzie do interpretowania przysłów oraz kategoryzowania ich według klucza przynależności do domeny kognitywnej (sekcja 2.2). Metody analizy etnolingwistycznej i kognitywnej zastosowano w praktyce do ustalania przekładu przysłów hausa na język polski, co zaprezentowano w sekcji 2.3. Stanowią one wkład w metodologiczny warsztat tłumacza z języków odległych geograficznie i kulturowo.

Głównym tematem badawczym były kulturowe uwarunkowania funkcji przysłów w budowaniu różnych typów dyskursu. Wieloaspektowa analiza przysłów hausa koncentrowała się w szczególności na przenikaniu cech narracji charakterystycznych dla kultur oralnych do cech gatunkowych tekstów wykształconych w tradycji piśmiennej, demonstrując, jak

tradycyjne elementy kultury Hausa funkcjonują współcześnie w swoim wymiarze językowym. Przeanalizowanie użycia przysłów hausa w różnych kontekstach pozwoliło zaobserwować ich rolę w kreowaniu językowego obrazu świata Hausańczyków i funkcjonowanie tych jednostek w różnych typach tekstów mówionych i pisanych. W rozdziale trzecim przeprowadzona została analiza przysłów hausa na płaszczyźnie komunikacyjno-sytuacyjnej jako elementów mowy potocznej. Opisano ich miejsce w normie językowej hausa (sekcja 3.1). Używanie przysłów w języku hausa jest elementem tej normy, pozytywnie wartościowaną cechą zarówno języka pisanego, jak i mówionego. W językach afrykańskich nigdy nie nastąpił zanik używania przysłów analogiczny do tego, który zaobserwować można w historii języków europejskich. Zamiast tego nastąpiła ich szybka adaptacja do różnych współczesnych typów tekstów. Z dawnej oratory w sposób bezpośredni przeszły one do literatury współczesnej. Językowe wzory budowania narracji i motywy znane z oratory obecne są w literaturze pisanej, co pozwala ją interpretować na płaszczyźnie komunikacyjno-sytuacyjnej. Powstały nowe przysłowia, a stare przysłowia znalazły nowe konteksty użycia.

W dalszej części rozdziału omówiono przykłady wykorzystania przysłów w różnych funkcjach w języku potocznym, programach radiowych oraz filmach (sekcja 3.2), a także przykłady operowania tradycyjną strategią narracyjną w tekstach ustnych i literaturze pisanej hausa, w której stałym elementem są przysłowia (sekcja 3.3). Przegląd sposobów użycia *karìn màgànà* w różnych gatunkach oratory i literatury oraz rejestrach języka hausa, wykazał, że przysłowia są stosowane obficie we wszystkich z nich. Pełnią różnorodne funkcje (często więcej niż jedną jednocześnie) na poziomie pragmatycznym (sytuacyjne użycie, adekwatność, niebezpośredniość) i tekstualnym (organizacja wyводу, segmentacja treści itp.) Funkcje te są właściwie takie same dla każdego typu tekstu i mowy, ale ich częstość użycia jest inna. Analiza sposobów użycia *karìn màgànà* w różnych gatunkach oratory i literatury oraz rejestrach języka hausa, wykazała, że kulturowo uwarunkowane funkcje przysłów hausa można podzielić na kilka uogólnionych grup:

- abstrakcyjne formułowanie twierdzeń ogólnych
- prowadzenie polemiki
- manifestowanie piękna języka
- przekazywanie wartości kulturowych i norm moralnych
- wyrażanie emocji.

Rozdział czwarty poświęcony został badaniu przysłów hausa na płaszczyźnie tekstowo-dyskursywnej. W sekcji 4.1 zademonstrowane zostało, jak kognitywne podstawy postrzegania mówienia w kulturze i języku hausa znajdują swoje przełożenie na dyskursywne cechy języka. Zaprezentowane zostały trzy typy dyskursu o znacznym stopniu zróżnicowania, w których funkcjonują przysłowia hausa. Tak ukierunkowana analiza przysłów hausa nie była dotąd prowadzona, a wnioski, które dotyczą zróżnicowania funkcji przysłów w różnych typach dyskursu, odnoszą się w różnym stopniu do funkcji, wyszczególnionych wcześniej. Najwięcej miejsca zajęło omówienie roli przysłów w dyskursie politycznym (sekcja 4.2) w odniesieniu do materiału w postaci artykułów prasowych w języku hausa. W tym zakresie prowadziłem miesięczne badania w Nigerii w 2019 r., których wyniki opublikowałem w dwóch artykułach naukowych oraz zawarłem w niniejszej pracy. Moje analizy wykazały, że przysłowia hausa w prasie, na mocy swoich znaczeń kontekstowych i reprezentacyjnych, pełnią głównie funkcje pragmatyczne. W tekstach poddanych analizie przysłowia pojawiają się jako nagłówki i podsumowania; służą jako figury retoryczne, wzmacniające argumentację, pozostając przy tym ważnym środkiem stylistycznym, skupiającym uwagę czytelników. W tekstach medialnych są często wykorzystywane twórczo i mogą być nagromadzone (ang. *clustering*). Są zakotwiczone w sytuacjach i wydarzeniach pozajęzykowych na arenie politycznej. Bywają argumentami w dyskursie politycznym, elementami apelu politycznego oraz satyry politycznej. Mogą też służyć do nawoływania do uczciwości wyborczej (jest to swoisty przejaw funkcji dydaktycznej – oddziaływania społecznego – przysłów w dyskursie politycznym).

Sekcja 4.3 zawiera omówienie roli przysłów w dyskursie religijnym ze szczególnym odwołaniem do wypowiedzi liderów religijnych, zawierających pouczenia oraz religijno-politycznej poezji *àjàmi*. Liderzy muzułmańscy Hausa posługują się konwencją językową, która przewiduje liczne odwołania do argumentów językowych, także w postaci *karin màganà*. W tym kontekście przysłowia postrzegane są jako bezstronnie sformułowane, obiektywne mądrości, pozostające w zgodzie z nauką moralną islamu. Przysłowia wykorzystywane są w kazaniach jako parafrazy wersetów Koranu i służą wyjaśnianiu oraz komentowaniu jego treści, a ich główna funkcja to argumentowanie słuszności głoszonych przez autorytety religijne poglądów. Mogą one stanowić w ich ustach narzędzie manipulacji, szczególnie tam, gdzie dyskurs religijny nakłada się na dyskurs polityczny.

Przykłady użycia przysłów w dyskursie naukowym (analizowane w sekcji 4.4) zostały zgromadzone w trakcie zbierania materiałów do niniejszej pracy. Ten sposób użycia przysłów, charakterystyczny dla kultury Hausa, posłużył jako ilustracja obowiązywania

innych norm w różnych dziedzinach działalności ludzkiej w poszczególnych społecznościach, należących do różnych kręgów kulturowych (w tym wypadku Hausa i Polaków). Przysłowia są (minimalnymi) tekstami osadzonymi w dłuższych tekstach. Rodzimi badacze hausa używają paremii jako pierwszej części tytułu artykułów naukowych oraz w dedykacjach zamieszczonych w pracach dyplomowych. Te elementy kompozycji tekstów służą często zaznaczeniu przez autorów swojej identyfikacji kulturowej. *Karìn màganà* stanowią element akademickiej strategii retorycznej. Ich użycie, przede wszystkim we wstępie i podsumowaniu, gdzie odgrywają one rolę w tworzeniu struktur argumentacyjnych, zwiększa perswazyjność przekazu, a także odgrywa rolę w negocjowaniu pozycji badaczy w rodzimym środowisku naukowym.

Konwencja artykułów naukowych w języku hausa (zwłaszcza tych, które tematycznie odnoszą się do języka i kultury Hausa) zakłada, że forma i styl są równie ważne, co przekazywana treść. Rodzimi badacze hausa, wtrącając przysłowia w treść swoich prac, demonstrują biegłość w posługiwaniu się językiem. Podobnie jak w literaturze pięknej hausa, w publikacjach naukowych z zakresu hausanistyki, umiejętne używanie przysłów, stanowiące jeden z komponentów *azancī* ('elokwencja'), świadczy o kunszcie i inteligencji autora oraz zwiększa walory stylistyczne utworu, co wpisuje się w ogólne tendencje panujące w literacko-oratorskiej tradycji hausa i jest elementem wypracowanej normy stylistycznej.

Podsumowując, moja praca doktorska stanowi wkład w badania nad językowymi wykładnikami dystansu kulturowego i kulturowo uwarunkowanymi odmianami dyskursu. Analiza znaczenia przysłów pozwoliła wyodrębnić listę słów kluczy kultury, istotnych dla zrozumienia treści formułowanych w języku hausa, w tym przekazów mających formę przysłów. Analiza użycia przysłów w różnych typach tekstów wskazuje – obok licznych podobieństw – na istotne odmienności praktyk dyskursywnych języka hausa względem narracji charakterystycznej dla języków europejskich. Wnioski płynące z całości badań przeprowadzonych w ramach projektu doktorskiego zostały przedstawione na końcu dysertacji.

Praca opatrzona została aneksem, który stanowi słowniczek przysłów hausa. Posiada on autorski system kategorii tematycznych, do których przyporządkowane są hasła (słowa kluczowe) pozwalające na identyfikację przysłów po elementach ich treści. W słowniczku zamieszczone zostały wszystkie przysłowia hausa, które zostały wykorzystane w dysertacji do egzemplifikacji analizowanych zjawisk. Zostały im przyporządkowane ich polskie ekwiwalenty tłumaczeniowe. Tam, gdzie było to możliwe, stanowiły one polskie przysłowia zaczerpnięte z dostępnych zbiorów. Proponowane polskie przekłady są wynikiem

zastosowania metod porównywania przysłów, które zostały opisane w niniejszej pracy. Wybór polskich paremii ekwiwalentnych semantycznie do analizowanych paremii w języku hausa niejednokrotnie miał charakter subiektywny. Niewątpliwie, w wielu wypadkach możliwe jest znalezienie synonimicznych przysłów w języku polskim, które również mogły by zostać uznane za oddające znaczenie danego przysłowia hausa. Wybór przekładu zależy od kontekstu, w jakim przysłowie zostało użyte. W aneksie do tej pracy natomiast, przysłowia traktowane są bezkontekstowo, a polskie ekwiwalenty mają na celu jedynie przybliżyć czytelnikom znaczenia oryginalnych paremii sformułowanych w hausa.

P. Zając

/Patryk Zając/